

Кардаш Сергій Юрійович,

викладач кафедри політології Національного університету «Острозька академія», аспірант кафедри політичних наук та філософії Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України

«ДИВНИЙ» СЕРЕДНІЙ КЛАС В УКРАЇНІ

Загальносуспільний та науковий інтерес до такого формулювання запитань виник в Україні ще минулого століття, коли вперше тодішній Президент України Л. Кучма звернувся із посланням до Верховної Ради України. Відтак було визначено перші законодавчі та інші перепони на шляху формування в Україні розвиненого європейського середнього класу.

З того часу уже минув десяток років, змінилися два президенти, декілька прем'єр-міністрів, однак ситуація із середнім класом усе ще така, якою вона була на початку української незалежності. Тому сьогодні українська політологічна наука повинна дати повноцінні відповіді на запитання, які ми поставили на початку нашої розвідки.

Проблема вибору критеріїв ідентифікації та методів дослідження середнього класу в Україні

Існує велика кількість стратифікаційних критеріїв, за якими визначається кількість середнього класу в тій чи іншій країні. Ми зупинимося лише на деяких з них, не претендуючи на виключність та повноту.

По-перше, варто говорити про абсолютні та відносні критерії. В основі визначення середнього класу за абсолютними критеріями лежить порівняння впливу та ролі середнього класу в одній країні по відношенню до іншої. В такому разі, ми можемо говорити, що в порівнянні з країнами Європейського Союзу, середнього класу в Україні практично немає. Згідно з відносними критеріями, у будь-якому суспільстві є представники середнього класу, тому що завжди є громадяни, які отримують середній рівень доходу, навіть у найбільш розшарованому суспільстві. Використовуючи саме цей критерій можливо завжди нарахувати «необхідний» відсоток середнього класу, проблема лише у визначенні меж середнього доходу.

По-друге, міжнародна практика свідчить, що найкраще досліджувати кількість середнього класу за сукупністю трьох стратифікаційних критеріїв:

1) матеріальний (обсяги поточних доходів та витрат, забезпеченість товарами довгострокового вжитку, володінням майном (у тому числі нерухомим), схильність до накопичення);

2) освітньо-кваліфікаційний (освітній та професійно-кваліфікаційні рівні, рівень складності професійної діяльності, соціальний статус);

3) психологічний (самоідентифікація, зацікавленість у підтримці соціального порядку та стабільності, соціально-професійна мобільність);

4) додатковим критерієм визначення представників середнього класу є активна громадянська позиція, готовність до захисту своїх прав та свобод, можливість впливати на прийняття важливих політичних рішень на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Для того, щоб обґрунтувати назву нашого дослідження ми будемо розглядати насамперед матеріальний та психологічний критерії. Спробую пояснити чому. У країнах, які переживають трансформаційний етап свого розвитку, існує особлива залежність між матеріальним благополуччям та співвіднесенням себе до певного соціального класу. Тому може виявитися дивна ситуація, коли кількість людей, що себе ідентифікують із середнім класом, є неспівмірною з їхніми матеріальними можливостями (це не лише забезпечення власного та сімейного благополуччя, а й фінансування різноманітних програм з підтримки розвитку громадянського суспільства).

В українських умовах, насамперед економічних, матеріальний критерій виявився досить умовним для реального визначення представників середнього класу. А отже, і сам середній клас, що відповідав би за майновим статусом та рівнем особистих доходів критеріям розвинених країн, перебуває на зародковому етапі. Тут можна шукати безліч причин, що зумовили цю ситуацію, і навряд чи можливо виділити найважливішу. З одного боку, це пояснюється низьким рівнем життя населення, економічною кризою. Незважаючи на офіційні дані, які постійно говорять про підвищення рівня життя пересічного українця, самі громадяни досить скептично ставляться до таких «намальованих» цифр. Зокрема, згідно з опитуваннями соціологічної служби Центру Разумкова, можуть собі дозволити придбати практично все, що захочуть, лише 0,2% опитаних; живуть забезпечено, але зробити деякі покупки не в змозі (купити квартиру,

автомобіль тощо) – 5,8%; вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей – 41,1% опитаних.

Крім того, існування значного сектора тіньової економіки зумовлює те, що велика частка громадян, які наближаються до статусу середнього класу, отримують переважну частину доходів без реєстрації і не сплачують податків (що суперечить самій суті даного класу, тому що представники середнього класу повинні виступати ключем до формування у державі та суспільстві соціально-політичної стабільності).

Не можна не погодитись із позицією науковців, які наголошують, що поширення «тіньової» моделі суспільно-економічних відносин обумовило обмеженість легальних можливостей зайнятості та доходів, ускладнило розвиток малого та середнього бізнесу. Відтак український середній клас фактично позбавлений однієї з головних статусних характеристик – готовності (можливості) захисту демократичних прав і свобод, що спричинило звуження каналів реалізації публічної політики.

Іншою складовою частиною нашого дослідження є виявлення особливостей співвіднесення громадянами себе до середнього класу. Самоідентифікація громадян досліджується шляхом проведення всеукраїнських або регіональних соціологічних досліджень. У даній роботі спиратимемося на дослідження Центру Разумкова. Згідно з результатами опитування, яке було проведене Центром у травні 2011 року, 44% українців зарахували себе до середнього класу.

З урахуванням зазначеного цікаво виглядатиме статистика розподілу громадян за шкалою соціальних градацій. Незважаючи на те, що більша частина українців, в принципі, не може дозволити собі серйозних витрат та придбання для сім'ї товарів тривалого користування (лише 5,8%), значна частина респондентів (44%) відносить себе до представників середнього класу.

Чим пояснити таку ситуацію? Нам видається найбільш раціональним поясненням цієї ситуації те, що уявлення про соціальну стратифікацію у свідомості майже половини громадян України пов'язуються з даними про середній дохід. У цьому ми істотно відрізняємося від жителів розвинених країн, які відносять себе до тих чи інших соціальних класів залежно від того, який рівень споживання (кількість і якість благ), вони можуть собі дозволити на свій зарібок.

Які висновки ми можемо зробити із даного невеликого дослідження?

1) український середній клас все ще перебуває у зародковому стані. Близько 5% громадян за об'єктивними ознаками (ті, що ми перераховували) можна віднести до середнього класу;

2) у представників середнього класу існує гіпертрофоване уявлення про сам середній клас та його роль у житті держави, а найважливіше, усього суспільства;

3) ми повинні також розуміти, що не варто проблему середнього класу зводити лише до визначення його розмірів, які багато в чому залежать від вибору дослідником критеріїв. Також важливо досліджувати склад цього соціального класу, тобто які соціальні групи його формують, наскільки вони активно долучаються до діяльності інститутів громадянського суспільства та чи спроможні захищати свої інтереси та інтереси інших членів суспільства.